प्राथमिक विद्यालयमा मानवीय संसाधन तथा भौतिक स्रोतको व्यवस्थापन

स्नातकोत्तर तह (एम.एड. दोस्रो बर्षको) शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन

विषयको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिका लागि

शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन

विभागमा प्रस्तुत

शोधपत्र

प्रस्तुतकर्ता

भैरव प्रसाद सापकोटा
त्रि.वि.द.नं.:४४७५३-९०

परीक्षा रोल नं.: २१४०००९

क्या.रोल नं.: ४/०६१/०६३

सुकुना वहुमुखी क्याम्पस

शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग

इन्द्रपुर, मोरङ्ग

२०६७

असोज

☏: ०२१-५४५६१७ त्रिभुवन विश्व विद्यालयद्वारा सम्वन्धन प्राप्त फ्याक्स : ०२१ -५४५७१७

सुकुना वहुमुखी क्याम्पस

शिक्षाशास्त्र संकाय

शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग

इन्द्रपुर, मोरङ्ग

प.सं. मिति

च.नं.

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशाष्त्र संकाय, शैक्षिकयोजना तथा व्यवस्थापन विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह एम.एड. दोस्रो बर्षका विधार्थी भैरव प्रसाद सापकोटाले प्राथमिक विद्यालयमा मानवीय संसाधन तथा भौतिक स्रोतको व्यवस्थापन शीर्षकमा प्रस्तुत शोधपत्र मेरो निर्देशन रही तयार गर्नुभएको हो । निकै मेहनत र परिश्रमपूर्वक तयार पारिएको यस स्वतन्त्र कार्यवाट म पूर्ण सन्तष्ट छु । यसको आवश्यकता मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

....

भोजराज घिमिरे

(शि.स.)

शोध निर्देशक

☎: ०२१-५४५६१७ त्रिभुवन विश्व विद्यालयद्वारा सम्वन्धन प्राप्त फ्याक्स : ०२१ -५४५७१७

सुकुना वहुमुखी क्याम्पस

शिक्षाशास्त्र संकाय

शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग

इन्द्रपुर, मोरङ्ग

प.सं. मिति

च.नं.

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षा शास्त्र संकाय, सुकुना वहुमुखी क्याम्पस, इन्द्रपुर मोरङका शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह -एम.एड) द्धितीय वर्षमा Ed.598 को आँशिक आवश्यकता पुरा गर्न भैरव प्रसाद सापकोटाले **प्राथमिक विद्यालयमा मानवीय संसाधन तथा भौतिक स्रोतको व्यवस्थापन** शीर्षकमा प्रस्तुत यो शोधपत्रलाई आवश्यक मूल्यङ्कन गरी स्वीकृती प्रदान गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति

क.सं.	नाम	पद	हस्ताक्षर
१)	लक्ष्मी कुमार श्रेष्ठ	विभागीय प्रमुख	....
२)	भोजराज घिमिरे	शोध निर्देशक	....
३)		वाह्य परीक्षक	....

कृतज्ञता ज्ञापन

शैक्षिक क्षेत्रमा सक्रिय रहने उच्चस्तरको जनशक्ति उत्पादन गर्ने तथा तालिम प्राप्त शिक्षक/प्रशासक उत्पादन गर्ने लक्ष्य लिई त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशाष्त्र संकाय, सुकुना बहुमुखि क्याम्पस, इन्द्रपुर मोरङमा सञ्चालित स्नातकोत्तर तह एम. एड. द्धितीय वर्षको Ed.598 विषयमा प्रायोगिक ज्ञान दिई व्यवहारमा निपूर्ण वनाउन गरिएको यो शिोध कार्यका लागि आफ्नो समयको व्यस्तताका साथै आद्योपान्त निर्देशन, मार्गदर्शन र सल्लाह सुझाव प्रदान गर्नुहुने आदनीय गुरु भोजराज घिमिरे प्रति हार्दिक कृतज्ञाता प्रकट गर्दछु ।

शोधपत्रको शीर्षक छनौट प्रस्तावनाको प्रारम्भिक स्वरुप हेरी आवश्यक सल्लाह प्रदान गर्नुहुने श्रद्धय गुरु केशवराज भट्टराईप्रति आभारी छु भने शोधपत्रको तयारीका लागि प्रस्तावनालाई विभागिय स्वीकृति प्रदान गरी अनुसन्धानका लागि मार्ग प्रसस्त गर्नुहुने विभागीय प्रमुख लक्ष्मीकुमार श्रेष्ठ ज्यू प्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

अध्ययन कार्यलाई आवश्यक गर्ने यथार्थ, तथ्याङ्क र जानकारी उपलव्ध गराई सहयोग पुऱ्याउनुहुने प्र.अ. शिक्षक विधार्थी अभिभावक सवैलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु । पारिवारिक जिम्मेवारी वहन गरी मेरो अध्ययन कार्यलाई मार्ग प्रशस्त गरिदिने मेरी जीवनसाथी सीतादेवी सापकोटा र छोरीहरुलाई स्मरण गर्न चाहन्छु । यसैगरी अध्ययन कार्यमा हौसला प्रेरणा प्रदान गर्नुहुने साथीहरु उमाकान्त शर्मा, चेतनाथ भट्टराइ, लेखनाथ भट्टराई, लोकेन्द्र काफ्लेलाई मित्रताको फराकिलो बन्धनमा लिएको छु । अन्तमा शोधपत्रलाई टाइपिड, प्रिन्ट गरी सहयोग पुऱ्याउने मित्र लोकेन्द्र काफ्लेलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

भैरव प्रसाद सापकोटा

२०६७ असोज

शोधसार

प्राथमिक विद्यालयमा मानवीय संसाधन तथा भौतिक स्रोतको व्यवस्थापन शीर्षकमा तयार पारिएको शोधपत्रले सामुदायिक प्राथमिक विद्यालयमा शिक्षकको व्यवस्थापन र विद्यालयको भौतिक व्यवस्थापनले विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिमा प्रभाव पार्ने तथ्यगत विषयलाई समेटेको छ । यो शोधपत्रको प्रमुख उद्देश्य प्राथमिक विद्यालयको मानवीय संसाधन र भौतिक स्रोत व्यवस्थापनको अवस्थाको अध्ययन गर्नु , उक्त मानवीय संसाधन र भौतिक स्रोत व्यवस्थापनमा सरोकारवालाको धारणा पहिचान गर्नु तथा उक्त कुरा व्यवस्थापनमा देखिएका समस्या पहिचान गरी सुझाउनु जस्ता उद्देश्य राखेर गरिएको यो शोधकार्य सुनसरी जिल्लाको इटहरी नगरपालिका भित्र सञ्चालित छ वटा सामुदायिक प्राथमिक विद्यालय र सम्वन्धित विद्यालयका प्र.अ., २/२ जना शिक्षक , १ /१ वि.व्य.स. का पदाधिकारी समेतलाई अध्ययन भित्र सीमित गरिएको छ । यो अध्ययन कार्यलाई अगाडि वढाउन अन्तरवार्ता तालिका , अवलोकन , समुह छलफल र अभिलेख अध्ययन जस्ता साधनबाट तथ्यांक संकलन गरी गुणात्मक तथा परिमाणात्मक दुवै ढाँचाको सहयोगबाट तथ्यांकलाई तालिकीकरण गर्दै तथ्यांकशास्त्रीय विधिको प्रयोग गर्दै सैद्धान्तिक खाका र सम्वन्धित साहित्य संग समिश्रण गर्दै व्याख्या र विश्लेषण गरिएको छ ।

सामुदायिक प्राथमिक विद्यालयमा शिक्षक व्यवस्थापन गर्दा पुरुष भन्दा महिला शिक्षकको संख्या वढी रहेको , नियुक्ति प्रक्रियामा पुरुषलाई भन्दा महिलालाई प्राथमिकता दिएको , शिक्षक नियूक्तिको प्रकार स्थायी , अस्थायी, राहत र निजि गरी ४ किसिमको रहेको , शिक्षकको आवस्यक न्यूनतम शैक्षिक योग्यता (एस.एल.सी. वा सो सरह उतीर्ण) ४१ (४१.४ %) जना रहेको , आवस्यक भन्दा माथि (+२ वा सो भन्दा माथि) ७ (१४.६%) जना रहेको तथ्यांक प्राप्त भएको छ । यसै गरी कर्मचारी तर्फ नियुक्तिको प्रकार स्थायी , अस्थायी र निजी गरी तीन प्रकार तथा स्केल वमोजिम तलव मान भएका ८३.३ प्रतिशत र स्केल वमोजिम तलव मान नभएका १६.७ प्रतिशत रहेको अवस्था पाइयो । विद्यार्थीको व्यवस्थापन तर्फ हेर्दा १:४२ शिक्षक विद्यार्थी अनुपात रहेको देखियो. भने कक्षा कोठामा झ्याल , ढोका र प्रकाशको व्यवस्थापन सामान्य अवस्था देखियो । डेक्स वेञ्च लाई विष्लेषण गर्दा १:४.०४ (डेक्स ,वेञ्च : विद्यार्थी)

पर्ने देखिन्छ । यसैगरी विद्यालयमा उपलव्ध संसाधन र भौतिक स्रोत व्यवस्थापनका सम्वन्धमा मिश्रित किसिमको धमरणा प्रस्तुत गरेका छन् ।

सामुदायिक प्राथमिक विद्यालयमा मानव संसाधन र भौतिक स्रोत व्यवस्थापनका सन्दर्भमा नमुना क्षेत्रमा शिक्षक दरवन्दि अभाव , न्युनतम शैक्षिक योग्यता भएका शिक्षकको संख्या अत्यधिक हुनु , महिला शिक्षकको संख्या वढि हुनु , कर्मचारीको उचित व्यवस्थापन हुन नसकेको , विद्यालयमा फर्निचरको अभाव , शैक्षिक सामग्रीको उचित व्यवस्थापन हुन नसकेको, खाने पनी र शौचालयको प्रवन्ध उचित हुन नसकेको जस्ता समस्याहरु रहेका छन् भने विद्यालयमा कार्यरत शिक्षकलाई राज्यले सुरक्षा प्रदान गर्दै समयसापेक्ष तालिमको व्यवस्था गर्नु पर्ने , भौतिक स्रोत व्यवस्थापनमा राज्यको तर्फबाट उचित व्यवस्थापन गरिनु पर्ने जस्ता सुझावहरु पेश गरिएको छ ।

विषय सूची

पेज नं.

परिच्छेदः एक

परिचय

१.१	अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२	समस्याको कथन	५
१.३.	अध्ययनको औचित्य	५
१.४	अध्ययनको उद्देश्य	६
१.५	अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरु	६
१.६.	अध्ययनको परिसीमा	७
१.७	परिभाषा र व्याख्या	७

परिच्छेद : दुई

सैदान्तिक खाका र सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन

२.१	अध्ययनको सैद्धान्तिक खाका	८
२.१.१	वैज्ञानिक व्यवस्थापनको सिद्धान्त	८
२.१.२	मानव सम्वन्ध सिद्धान्त	१०
२.२	सम्वन्धित साहित्यको पुनरावलोकन	११
२.३	शैक्षिक उपादेयता	१४

परिच्छेद : तीन

अध्ययन विधि

३.१	अनुसन्धान ढाँचा	१५
३.२	तथ्याङ्क संकलन प्रक्रिया	१५
३.३	तथ्यांक संकलनका साधन	१६
३.४	तथ्याङ्कको स्रोत	१६
३.५	तथ्याङ्क बिश्लेषण प्रक्रिया	१७

परिच्छेद : चार

तथ्याङ्कको ब्याख्या र बिश्लेषण

४.१	मानवीय संसाधन तथा भौतिक स्रोत व्यवस्थापनको अवस्था	१८
४.१.१	शिक्षक व्यवस्थापन	१८
४.१.२	शिक्षक नियुक्तिको व्यवस्था	१९
४.१.३	शिक्षकको शैक्षिक योग्यताको अवस्था	२०
४.१.४	कर्मचारी व्यवस्थापन	२१
४.१.५	शिक्षक-कर्मचारीको तलवमान र भत्ता	२२
४.१.६	बिद्यार्थी व्यवस्थापन	२३
४.१.७	शिक्षक विधार्थी अनुपात	२४
४.१.८	विद्यालय भवन र कक्षाकोठाको अवस्था	२५
४.१.९	कक्षाकोठामा झ्याल/ढोका र प्रकाशको व्यवस्था	२६
४.१.१०	फर्निचर व्यवस्थापन	२७
४.१.११	पुस्तकालय तथा प्रयोगशाला व्यवस्थापन	२८
४.१.१२	शैक्षिक सामग्रीको व्यवस्थापन	२९
४.२	मानवीय संसाधन र भौतिक स्रोत व्यवस्थापनका सम्बन्धमा सरोकारवालाको धारणा	३०
४.२.१	विद्यालय व्यवस्थापन समितिका अध्यक्षहरुको धारणा	३०
४.२.२	प्रधानाध्यापकको धारणा	३१
४.२.३	विद्यालयका शिक्षकहरुको स्रोत व्यवस्थापनका सम्बन्धमा धारणा	३२
४.३	मानवीय संसाधन तथा भौतिक स्रोतको व्यवस्थापनका समस्या र चुनौतिहरु	३४
४.३.१	मानवीय संसाधन व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित समस्या र चुनौति	३४
४.३.२	भौतिक स्रोत व्यवस्थापनसंग सम्बन्धित समस्या र चुनौति	३५

परिच्छेद : पाँच

प्राप्ति , निष्कर्ष र सुझावहरु

५.१	अध्ययनको प्राप्ति	३६
५.२	अध्ययनको निष्कष	३८
५.३	अध्ययनका सुझावहरु	३९

५.३.१	नीतिगत तह (केन्द्रिय निकाय) का लागि सुझाव	३९
५.३.२	अभ्यास तह (स्थानीय तह) का लागि सुझाव	३९
	सन्दर्भ ग्रन्थ	४१
	अनुसूचीहरु	

तालिकासूची

		पेज नं.
तालिका ३.१	नमूनाको आकार	५
तालिका ४.१	शिक्षकको संख्या र तालिमको अवस्था	९
तालिका ४.२	शिक्षक नियूक्तिको विवरण	०
तालिका ४.३	शिक्षकको शैक्षिक योग्यताको विवरण	२१
तालिका ४.४	कर्मचारीको संख्या र नियूक्तिको किसिम	२२
तालिका ४.५	शिक्षक कर्मचारीको तलवमानको विवरण	२२
तालिका ४.६	बिद्यार्थीको भर्ना विवरण	२३
तालिका ४.७	शिक्षक बिद्यार्थी अनुपातको विवरण	२५
तालिका ४.८	विद्यालय भवन र कक्षा कोठाको अवस्था	२६
तालिका ४.९,	बिद्यालयमा झ्याल, ढोका र प्रकाशको अवस्था	२७
तालिका ४.१०	फर्निचर व्यवस्थापनको अवस्था	२८

चित्रसूची

चित्र : १	विद्यालयमा भर्ना विद्यार्थी विवरण	२४

संक्षिप्त शव्दावली

गा.वि.स.	:	गाउँ विकास समिति
जि.शि.का.	:	जिल्ला शिक्षा कार्यालय
नि.मा.वि.	:	निम्न माध्यमिक विद्यालय
प्र.अ.	:	प्रधानाध्यापक
प्रा.वि.	:	प्राथमिक विद्यालय
मा.वि.	:	माध्यमिक विधलय
वि.नि.	:	विद्यालय निरीक्षक
वि.व्य.स.	:	विद्यालय व्यवस्थापन समिति
रा.शि.आ.	:	राष्ट्रिय शिक्ष आयोग
शै.ज.वि.के.	:	शैक्षिक जनशक्ति विकास केन्द्र
शि.अ. सं.	:	शिक्षक अभिभावक संघ
CERID	:	Reserch Centre for Educational Innovation and Development